
УДК 947(575.2):39:398

Анарбекова В. Э., Кочкорова Г. С.

*Анарбекова Венера Эркинбековна – т.и.к., Борбор Азия эл аралык медициналык университети
Кочкорова Гульзада Саттаровна – т.и.к., К. Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университет*

**КЫРГЫЗДАРДЫН КЫЗ УЗАТУУ САЛТЫНДАГЫ КОШОКТОР ЖАНА АЛАРДЫН
РЕГИОНАЛДЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

КЫРГЫЗСКИЕ СВАДЕБНЫЕ ПЕСНИ И ИХ РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

KYRGYZ WEDDING SONGS AND THEIR REGIONAL PECULIARITIES

Аннотация: Эл арасынан топтолгон этнографиялык талаа материалдарынын негизинде

азыркы кыз узатуу учурунда айтылып жүргөн кошок ырларына илимий адабияттарга салыштырмалуу тарыхый анализ берилет. Анткени, өткөн доорлордо кыздын энеси, жеңеси, жакын тууган аялдар жана курбулары муңдуу ажырашуу ый-ырын (кошок) ырдашса, ал эми азыркы учурда жар-жар сыяктуу башка сценарийлерге алмашкандыгын байкоого болот.

Аннотация: На основе этнографических полевых материалов, собранных из народа, дается сравнительно-исторический анализ свадебных песен которая произнесенных подружками невесты, исследуется по сравнению с научной литературой. Ведь в прошлые века можно было наблюдать, как мать, тетя, близкие родственницы и сверстницы девушки поют грустный разводной плач (причитания), а в настоящее время он сменяется другими сценариями, такими как жар-жар.

Annotation: On the basis of ethnographic field materials collected from the people, a comparative historical analysis of wedding songs spoken by bridesmaids is given, it is studied in comparison with scientific literature. After all, in the past centuries it was possible to observe how girl's mother, aunt, close relatives and friends sing a sad divorce lamentations, and now it is replaced by other scenarios, that is called "Jar-Jar".

Ачык сөздөр: кыргыз эли, салттык маданият, кыз узатуу кошогу, этнопедагогика, фольклор, кошокчулар, социалдык абал, турмуштук статус, той-тамаша, тарых-этнография.

Ключевые слова: кыргызский народ, традиционная культура, свадебные песни, этнопедагогика, фольклор, кошокчу.

Keywords: Kyrgyz people, traditional culture, wedding songs, ethnopedagogy, folklore, lamenteter.

Кыргыз элинин бүгүнкү күнгө чейинки келип жеткен оозеки чыгармалары жанр жагынан өтө көп түрдүүлүгү менен айырмаланат. Атап айтканда салттуу кошоктор жалпысынан эки топко бөлүнөт: маркумга карата айтылчу кошоктор жана кызды күйөөгө узаткандагы кошоктор. Ал эми биз изилдөөгө кыргыздардын кыз узатуу салтындагы кошоктор жана алардын регионалдык өзгөчөлүктөрүн алдык. Анткени, өткөн кылымдарда колуктуну ата-энесинин үйүнөн келечектеги күйөөсүнүн үйүнө жөнөтөөрдүн алдында анын энеси, жеңеси, жакын тууган аялдар жана курбулары муңдуу ажырашуу ый-ырын (кошок) ырдашкан. Ал ырларда күйөөгө кетип жаткан кыздын укуксуздугу өтө таасирдүү күч менен ачылып, ага барган жеринде өзүн кандай алып жүрүү керек экендиги жөнүндө акыл-насаат жана күйөөсүнүн ата-энесине келинге жакшы мамиле жасагыла деген өтүнүч айтылат. Демек, узатылып жаткан кызга акыл-насаат жана анын кулк мүнөзү сүрөттөлүп, кыздын тек жайынын тарыхы кошулган учурлар маанилүү роль ойногон [2].

Советтик доордо тарыхчы, этнографтар жана фольклористтер тарабынан илимий изилдөөлөр жүргүзүлүп келгени менен, андагы коомдук идеологиянын таасири тийген. Ал эми Эгемендүүлүк жылдарында болсо социалдык жагдайдын таасиринен негедир мындай маселелер колго алынбай калган. Мисалы, эл арасынан фольклордук материал жыйноо дегендей. Албетте, өз алдынча илимге кызыккан илимпоздорду эске албаганда, коллективдүү фольклор жыйноо маселеси.

Маселени ушул өңүттөн алып караганда, коом алмашкан сайын адамзаттын жашоосундагы техникалык прогресстин натыйжасында элдин тарыхына, этнографиясына, улуттук баалуулугуна ж.б. таасири тийип, кылымдык салттык маданияты унутулуп бара жатат. Мындай көйгөйдү чечүүдө журт арасынан нарк-нуска билген улуу муундун өкүлдөрүнүн көзү тирүү мезгилинде маалымат алып калуу шарт. Тарых далилдегендей дүйнө жүзүндөгү цивилизациянын туу чокусу атыккан элдердеги, мая, ас-тек, шор, гагауз ж.б. элдердин тарыхый-маданий баалуулуктары коңшулаш элдер менен ассимиляцияланып унутулуп кеткендиги бул практика.

Ал эми биздин максат, келечек жаштарга кыргыз элинин уникалдуу маданияты кыз узатуу салтындагы кошок жанрын эл арасынан чогултуп, салыштырмалуу тарыхый анализ берип, регионалдык өзгөчөлүгүн белгилөө. Мында болочоктогу ата-эне үй бүлөдөгү салттык маданияттын баалугун пайдаланып, этнопедагогикалык тарбия берет жана келечектеги мыкты кыргыз жаштарынын коомдо өз ордун табуусуна шарт түзөт.

Ретроспективдик ыкманы пайдалануу менен тарыхый боштукту да калыбына келтирүүгө болот. Негизинен Кыргызстандын түштүк региондорунан талаа материалдарын жыйнап, тарыхый-этнографиялык салыштырмалуу анализ берилди. Анткени, ар бир региондун өзүнүн өзгөчөлүгү бар. Бир картардан изилдеп отурсак, жалпы кыргыз элиндеги салттык мурастарды бир системага келтирген болубуз да, жумурай журтка жана коңшу элдерге өз тарыхыбыз, этнография жана маданиятыбыздын баалуулуктары тууралуу маалымат беребиз.

Элибиздин мындай кайталангыс оозеки маданий мурасы азыркы күндө жетишээрлик денгээлде изилденип, илимий айлампага киргизиле элек. Акыркы учурда элдин жашоо денгээлинин өзгөрүшүнөн улам кошокчулар азайып, оозеки чыгармачылыктын түрлөрүнүн таасири эл арасында жоголо баштоодо. Элдик маданияттын башатын түзгөн фольклордун бул жанрларын изилдөө бүгүнкү күндө өтө

маанилүү болуп саналат. Анткени, андагы материалдар аркылуу биз кыргыз элинин тарыхы, этнологиясы жана маданий антропологиясы боюнча бир катар проблемаларды чечүүгө мүмкүндүк алабыз.

Алгач, өткөн заманда салттуу кыз узатуу аземинде кошулуп жүргөн кошоктордун үлгүлөрүндө, Энелеринин кошкон насаатынан:

“Артылтып камчы салдырба,
Атаңа наалат алдырба.

Эңилтип камчы салдырба,
Энеңе наалат алдырба”...

Же болбосом,
“Эркелеп жүрдүн бул жерде,
Акылдуу жүргүн ал жерде”...

Же,
“Кайнатаңды хандай көр,
Кайнененди жандай көр”.
“Кайнаганды бектей көр,
Кайнилеринди чептей көр.”
Кайын эже, синдинди,
Жакындаштан жакын көр”.

Же,
“Ачык сүйлөп, ак жүрүп,
Кир чалбасын жүрөгүң.

Ынтымак, ырыс бек болсун,
Ортоңордо от жагар,
Опосуздар болбосун”...

Жеңелеринин кошок-каалоолорунан:
“Кызыке, алганың жакшы бир болсо,
Алтындан сөйкө ыргайсың,
Армансыз ойноп жыргайсың”...

Же,
“Көл боюнда чырагым,
Көрүшүп жүргөн ынагым,
Ынагыман айрыган,
Күйөө бала чунагым”...

Курдаштарынын кошогуна:
“Тобурчак келет жүгүрүп,
Томугуна түйүлүп.

Айланайын, жан ортак,
Топко бир түштүк жүгүнүп” [3].

Мындай кошок саптары өткөн кылымдын орто ченине чейин кеңири эле орун алып келген. Ал эми азыр болгондо да, алардын регионалдык өзгөчөлүктөрү айрыкча учурдагы кыз тойлордун “сценарийинен” орун таппай, алынып салынып, кошоктун ордун “кооз тосттор” ээлеп калды. Кыз узатууга байланыштуу кошоктордун үлгүлөрүн эл арасынан фольклордук-этнографиялык материал катары топ-топ калууга үлгүрүү керек. Себеби, элдик салттын нарк-нускасын билген акылы тунук карыялар арабыздан суюлуп бара жатат.

Мисалы, Чоң Алай районунан Сайпилдаева Бусапура эненин кудагыына кайрылып кошкон кыз узатуу кошогуна:

Көк шумкар бердим таптап ал,
Көк жибек бердим таптап ал.
Уктап калса ойготуң,
Бйлап калса сооротуң.
Тарбиялап өстүрүп,
Бүлө кылып алыңыз [2, 2019].
Алтындан ийик бойлоп жүр,
Алганың менен тойлоп жүр.
Күмүштөн ийик бойлоп жүр,
Күйөөң менен тойлоп жүр [1, 2019].

Үйлөнүү салтында аткарылуучу “кыз узатуу” кошокторундагы эң башкы идея – акыл-насаат, тарбиялык кеңеш берүү, көңүлүн көтөрүү, бөтөн эл, бөтөн жердин тутунган салт-санаасына ыңгайлашуу. “Кыз узатуу” кошоктору деп элге сиңип кеткени менен, кыздын мундап, зарлап ыйлаарын тирүүчүлүктүн уланышы, жаңы үй-бүлөдө, башка шартта жашоого кадам шилтөөсү катары кароого болот. Анын үстүнө, кыздын көңүлү күйөөдө болсо деле, анын ыйлап кетүүсү – адат, салт катары эсептелчү. Мында эң башкы кошокчулар – энелер, апасы, эже-синдилери, жеңелери болот. Кошоктун мазмунун кыздын өсүп-чоңоюшу, эркелиги, мүнөзү, журум-туруму, көз карашы, келечек тагдыры сыяктуу ой жүгүртүүлөр түзөт. Ошондой болсо да, кызга акыл-насаат айтуу эң башкы максат катары көрүнөт. Алардын мааниси окшок болгону менен, ар биринин турмуштук, философиялык орду жана өзгөчөлүгү бар [4, 5-6].

Барган жерде эрте тур, кызым,
Күн чыкканча жатпагын, кызым.
Үйгө кирип чыкканда, кызым,
Эшикти катуу жаппагын, кызым.
Болор-болбос сөз уксаң, кызым,
Бизге келип айтпагын, кызым [3, 2029].

Энелеринин, эже-сиңдилеринин, жеңелеринин кыз узатуудагы кошокторунун жалпы мазмунуну окшош. Анда кыздын назиктиги, сулуулугу, жан дүйнөсүнүн тазалыгын, тунуктугун сүрөттөлгөн эпитеттер, салыштыруулар, метафоралар көп кездешет: “акак”, “ак учук”, “ак кептер”, “кара чач”, “кара көз”, “бото көз”, “кара каш”, “күн”, “гүл”, “жибек”, “кыргыз”, “турумтай”, “чырактай”, “булактай”, “айнектей”, “козудай”, “маралдай”, “турнадай”, “улардай”, “мончоктой” ж.б. сөздөр такай колдонулат [1].

Жалпысынан эл арасынан жыйналган материалдардын негизинде регионалдык салыштырмалуу анализ жүргүзүлдү. Мисалы Ош областынын Араван жана Ноокат райондорунда жар-жар айтып кызды узатуу салты, тоолуу өрөөндөрдө кездешпегени бул биринчи маселе болсо. Экинчи маселе, дубандардын ортосундагы бири-бирине окшобогон диалект. Үчүнчүдөн, географиялык стереотиптин (тоолук жана чөлдүк) таасири. Төртүнчүдөн, коңшулаш элдердин таасиринен салттык маданияттын синкреттешүүсү. Бешинчиден, заманбап тойлорго кыз узатуу кошогунун тарыхыйлуулугун таанытуу (обон, сөзү ж.б.) жана калкка жайылтуу. Алтынчыдан, кыз узатуудагы салттык маданияттын акыркы үлгүлөрү болгон кошокчулардан оригиналдуу кошокторду жаздырып, сейрек кездешүүчү фондго киргиздик.

Сунуш катары айтаарыбыз, ар бир аймактагы кошокчулардын китепчеси сурөттөрү (фото) жана видеосу менен атайын жыйнак катары чыгарылса мыкты эмгек болоор эле. Анткени, жаш муундар мындай уникалуу салтты унуткан жана техникалык прогресстин таасиринен маани да беришпейт.

Адабияттар:

1. Анарбекова В.Э., Авазов Г.А., Анарбаева Г.А., Дооранов Ө.С., Мырзыбаева Н.С., Кадырбаева Д.Э., Нарматов М.К. Кошок – кыргыз элинин салттык мурасы. Материалдардын жыйнагы. Жалал-Абад, 2019.
2. Айдаркулов К.А., Мырзабаева Н.С., Анарбекова В.Э. Кошок – инсанды эскерүү жанры. Жалал-Абад, 2014.
3. Акматалиев А., Эгембердиева С. Кошоктор. Эл адабияты сериясы. 21 том. Бишкек, 2003.
4. Сулайманов Э.Ж. Кошок – кыргыз элинин салттык мурасы. Материалдардын жыйнагы, илимий-популярдык жыйнактын Алгы сөзүндө. Жалал-Абад, 2019

Автордун талаа материалдары (АТМ)

1. Информатор. Абдуллаева Райкан. Өзгөн району Өстүрүү айылы, 2019
2. Информатор. Сайпилдаева Бүсапура. Чоң Алай району, 2019.
3. Информатор. Ысмаматова Авазгүл. Алай району, Гүлчө айылы, 2019.